

Dilimizdə “vətəndaşlıq” qazanmış alınma sözlər

Dünya dilləri arasında türk dilləri ailəsinin özünəməxsus yeri var. Hesablamalara görə, dünyanın müxtəlif ölkələrində təxminən 180 milyon adam bu dil ailəsinə daxil olan dillərdə danışırlar.

Türk dilləri ailəsi bir neçə qrupa bölünür. Bu qruplardan biri oğuz qrupu adlanır. Azərbaycan dili türk, türkmən və qaqauz dilləri ilə birlikdə oğuz qrupuna daxildir. Dilimizin lüğət tərkibinin əsas hissəsini türk mənşəli sözlər təşkil edir. Bir çox dillərdə olduğu kimi, bizim dilimizin lüğət tərkibində də xeyli sayda başqa dillərdən keçmiş sözlər var ki, bunlara dilçilik elmində alınma sözlər deyilir. Alınma sözlərin 2 əsas mənbəyi var: ərəb-fars mənşəli və Avropa mənşəli alınma sözlər.

Alınma sözlərin çoxu dilimizdə uzun zamandan bəri işlədildiyinə görə, milli sözlərimizlə qaynayıb-qarışmış, necə deyirlər, dilin lüğət tərkibində artıq vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır.

Bu yazıda dilimizdə çox işlənən alınma sözlərdən bir qisminin mənşəyi barədə yığcam və maraqlı məlumat verməyə çalışmışıq.

1. **B rakonyer**” sözünün mənası çoxumuza məlumdur. Qanunla yasaq edilmiş yerlərdə, qadağan olunmuş vaxtlarda və qeyri-qanuni üsullarla ov edən, ovlanması yasaq edilmiş heyvanları ovlayan şəxslərə “brakonyer” deyilir.

Bəs, bu söz haradan gəlib və mənşəcə necə izah olunur? Mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, bu sözün əvvəli qədim alman dilində “axtaran” mənasını ifadə edən **b racho**” sözünə söykənir. Sonra bu söz fransız dilinə keçmiş, bu dildə **b raques**” formasında işlədilmişdir ki, bu da fransızca “isare verən it” mənasını ifadə edir. Buradan da “itlə ov etmək”, “itlə ov edən” mənasını verən “braconner” sözü meydana gəlmişdir. Bir sözlə, **b rakonyer**” sözü işləndiyi bütün dillərdə, bütün formalarda və bütün zamanlarda “oğurluq” sözüne uyğun mənalar ifadə etmişdir.

2. Hamıya yaxşı tanış olan və fəza, səma ilə bağlı başa düşülən bir söz var: **k osmos**”. Yunan fəlsəfə və mədəniyyəti ilə bağlı olan bu anlayış qədim yunan dilində nizam, harmoniya mənasını ifadə edir. Bu fəlsəfəyə görə bütün kainat əvvəlcə nizamsız, qarmaqarışıq, qeyri-ahəngdar bir vəziyyətdə olmuş, tədricən formalaşmış və nizamlı, harmonik bir tam - kosmos halına düşmüşdür. Yəqin, bu da təsadüfi deyil ki, qarmaqarışıqlıq, nizamsızlıq mənasını ifadə edən “xaos” sözü ilə əks mənəli anlayış kimi məhz “kosmos” sözü qarşılaşdırılır.

3. **K ompot**” sözü bizim dilimizə rus dili vasitəsilə fransız dilindən gəlib. Fransız dilinə isə bu söz bir çox digər sözlər kimi, latın dilindən keçib. Söz latın dilində “kompositus” şəklindədir. “Kompositus” sözü “mürəkkəb tərkibli” mənasını ifadə edir ki, bu da içkinin adına tam uyğun gəlir: axı kompotun hazırlanmasında adətən bir neçə komponent iştirak edir. Elə bu **k omponent**” sözünün özü də, həmçinin “kompozisiya”, **k ompüter**”, **k ompleks**”, **k omplekt**”, “kompaniya” və s. bu tipli sözlər də “kompot”la qohum olan sözlərdir.

4. Məktəblə bağlı sözlərin içərisində elə birisi var ki, onu bilməyən və iş-

lətməyən adam çətin tapılar. Bu, “parta” sözüdür. Necə yaranıb bu söz? Bir sıra dil tədqiqatçılarının müddəalarına görə, “parta” fransız dilində “xüsusi”, “ayrıca” mənası ifadə edən “a part” sözündən götürülüb. Əvvəllər məktəblərdə uşaqlar çoxyerli uzun skamyalarda oturmuşlar. Sonralar daha əlverişli olduğuna görə, tək yerli və iki yerli skamyalardan istifadə edilməyə başlandı. Necə deyirlər, uzun skamyalar bölünüb artıq hər sagird və ya hər iki şagird üçün ayrıca, xüsusi oturacaq ayrıldığına görə adı da dəyişib oldu **þ arta**”. **A partament**” və **đ epartament**” sözlərinin tərkibindəki “a part” da onların “parta” sözü ilə eyniköklü olduğundan xəbər verir: **á partament**” sözünün ilkin mənası ayrıca otaq, ayrıca mənzil, “departament” isə ayrılmış hər hansı bir ərazi, şöbə mənasını ifadə edir.

Əsrlər boyu cəmiyyətə əziyyət verən bir siyasətin adını ifadə edən “separatizm” sözü də, irqi ayrı-seçkiliyin ən kəskin formasını adlandıran aparteid sözü də “parta” sözü ilə eyni kökdəndir.

5. **V ergül**” sözünü tələffüz edərkən adama elə gəlir ki, bu öz sözümdür və ya şərq mənşəli sözdür. Əslində vergül fransız mənşəli virgule sözündən yaranıb: fransızca “**virgule**” sözü “aşağısı qatlanan” mənasını ifadə edir.

Vergül işarəsinə diqqətlə baxanda onun həqiqətən də, izahlara uyğun formada olduğunu aşkar etmək mümkündür.

Göründüyü kimi, dilimizdə işlənən alınma sözlərin mənşəyini araşdırarkən xeyli maraqlı məlumatlara rast gəlirik və hər bir dilin tikinti materialı sayılan sözlərin necə zəngin və mühim informasiya mənbəyi olduğunu bir daha aşkar edirik.

İmarət CƏLİLQIZI,
filoloq

Oğuz şəhəri